

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 86e jaargang • oktober 2013 • losse verkoop €2,50

Oud Utrecht 5

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Finjé: wijnhandel aan de Oudegracht

De erfenis van monseigneur Van de Wetering

Utrechtse vrijwillige strijders tegen de Fransen

ontwerp
van
communicatie

info@jeroentirion.nl

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIJS *Advocaten*

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht (030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

de lantaarn spreekt

wandel- en vaarroutes langs
de Utrechtse grachten

Onder deze titel presenteert Vereniging Oud-Utrecht ter gelegenheid van het 90-jarige jubileum een gids met teksten en foto's van alle Utrechtse lantaarn-console's. Voor u gratis af te halen bij HUA binnenstad of kantoor UMF tegen inlevering van strookje. Ook te koop voor € 10,- bij de Utrechtse boekhandel in de binnenstad.

De kracht in vellen offset

Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets GrafiServices is gespecialiseerd in vellen offset en bedient zijn nationale en internationale opdrachtgevers vanuit twee locaties. Van advies tot persoonlijke begeleiding van pre-media, nabewerking, pre-distributie tot distributie.
Strong, sharp, safe & fast.

GrafiServices

Utrecht

T 030 - 282 28 22

Eindhoven

T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl

rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets GrafiServices is onderdeel van Roto Smeets Group.

 VAN ZOELLEN
AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

140

Ton van Schaik

Bouwer, beheerder, gemankeerde kardinaal

De erfenis van Henricus van de Wetering

147

Signalement

148

Raymond Uppelschoten

Het korps Landzaten voor Utrecht en Oranje

154

Mariëlla Beukers

Bottelen en spoelen aan de Oudegracht

De gouden jaren van de firma Finjé Stadskelder

160

Mieke Heurneman

Van Romein tot Nieuwegein

35 jaar Historische Kring Nieuwegein

Utrechtse historische verenigingen 4

163

Agenda

Stichter St. Antoniusziekenhuis

Behalve als stichter van het St. Antoniusziekenhuis, waarvan net een nieuwe vestiging is geopend in Leidsche Rijn, liet aartsbisschop Henricus van de Wetering vele kerken en de herinnering als goede manager na. Zijn benoeming tot kardinaal ging op het laatste moment echter niet door.

Strijders tegen de Fransen

In 1794 besloten de Staten van Utrecht een 'korps landzaten' op te richten van vrijwilligers die moesten strijden voor Oranje en tegen de Fransen. De werving verliep moeizaam en de reputatie van de landzaten was niet bijster groots. Die uit Utrecht zouden uiteindelijk geen schot lossen.

Spoelers en bottelaars

Tot in de jaren zeventig was Finjé Stadskelder voor Utrechtse wijnliefhebbers een begrip. Begonnen eind 18e eeuw zouden leden van de families Finjé, Huinck en Staffhorst tot 1974 op en rond de Oudegracht een bloeiende wijnhandel leiden. Terugblik met de laatste directeur, Wim Huinck.

□ OMSLAG: AANVOER VIA DE OUDEGRACHT VAN VATEN VOOR WIJNHANDEL FINJÉ | PARTICULIERE COLLECTIE.

†

**TER GEDACHTENIS AAN ZIJNE
DOORLUCHTIGE HOOGWAARDIGHEID
MGR. HENRICUS VAN DE WETERING,**

Aartsbisschop van Utrecht.
Huisprelaat van Z. H. Paus Pius XI.
Assistent-Bisschop bij den Pauselijken Troon.

Geboren te Hoogland . . .	26 November 1850.
Priester gewijd.	15 Augustus 1874.
Assistent te Zutphen	18 Januari 1875.
Kapelaan te Zutphen	30 September 1875.
Secretaris v. h. Aartsbisdom	31 December 1881.
Pastoor te Hilversum	3 Juni 1892.
Benoemd tot Hulpbisschop van Utrecht en titulair- bisschop van Gaza	8 Februari 1895.
Geconsacreerd	24 Maart 1895.
Benoemd Aartsbisschop van Utrecht	11 Juli 1895.
Geïntroniseerd	7 Augustus 1895.
In den Heer ontslapen op het Seminarie Rijsenburg . . .	18 November 1929.
Begraven op het R. K. Kerk- hof te Utrecht	22 November 1929.

Moge, smeeiken wij, o Heer, de afgebeden goeder-
tierenheid van Uw erbarmen ten goede komen
aan de ziel van Uw dienaar Henricus, Aarts-
bisschop, opdat hij, door Uw barmhartigheid,
eeuwig moge leven met Hem, op wien hij gehoopt
en in wien hij geloofd heeft.

(Postcommunie uit de Mis
voor overleden Bisschop)

Uitg. Wed. J. R. v. Rossum. - Foto Ap. Diesfeldt, Utrecht

Gedachtenisplaatje, uitgegeven door de Weduwe Van Rossum, Achter het Stadhuis (voor- en achterzijde).

□ COLLECTIE AUTEUR

Penning van Begeer bij het 50-jarig priesterfeest van de bisschop.

□ FOTO MAURICE VAN LIESHOUT | COLLECTIE AUTEUR

Bouwer, beheerder, gemankeerde kardinaal

De erfenis van Henricus van de Wetering

Bij de opening vorige maand van het nieuwe St. Antonius Ziekenhuis in Leidsche Rijn zullen niet veel mensen gedacht hebben aan aartsbisschop Van de Wetering (1850-1929). Toch was hij de stichter en jarenlang de voornaamste bestuurder van wat toen 'het Antonius Gasthuis' heette. Ook liet hij overal in de stad parochiekerken bouwen. Maar de kardinaalshoed waarop hij vast rekende, kwam bij iemand anders terecht. Over een autoritaire bestuurder die een kloppende kas achterliet.

Op 22 november 1929 trok de lange lijkstoet van Henricus van de Wetering van zijn kathedraal aan de Lange Nieuwstraat via de Maliebaan naar de katholieke begraafplaats aan de Prinsesselaan. Precies een week later besloten B&W van Utrecht de Weistraat, grenzend aan de achtertuin van het aartsbisshoppelijk paleis Maliebaan 40, om te dopen tot Monseigneur Van de Weteringstraat, waar sommige protestanten het zo moeilijk mee hadden dat ze nog lang de oude naam bleven gebruiken.¹

Van de Wetering heeft in de stad Utrecht nog andere zichtbare sporen achtergelaten – zijn residentie aan de Maliebaan bijvoorbeeld – en ook elders in het aartsbisdom is zijn naam hier en daar nog te vinden. Op Sint Barbara verrees een opvallend graf-

Gezicht op de voor- en zijgevel van het St. Anthoniusgasthuis (Prins Hendriklaan 40) in 1910.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

monument, ontworpen door de architect Willem Maas met een mozaïek van Charles Eyck, gelegen links naast de kapel waar iedereen het wel moest zien. De aartsbisschop staat er ten voeten uit op afgebeeld, met mijter en staf, zijn wapen in de linker boven-

Van de Wetering werd (ongunstig) vergeleken met zijn tijdgenoot Alfons Ariëns (hier in 1907). In tegenstelling tot Ariëns maakte Van de Wetering echter nooit schulden.

□ COLLECTIE AUTEUR

hoek, de spreuk verspreid over het hele oppervlak, en het lijkt nog ook.² In de periode vanaf 1900, 'de kwart- eeuw der (katholieke) ontluiking' (L.J. Rogier), was hij de nuchtere rekenaar en secure beheerder. En een autoritaire bestuurder die liefst op zijn eentje beslissingen nam, zijn vicaris-generaal en het Utrechts kapittel het nakijken gevend.

Bouwheer van het Rijke Roomse Leven

Behalve de naar hem genoemde lange straat (500 meter) tussen de Nachtegaalstraat en de Biltstraat en het artistieke grafmonument zijn aan Van de Wetering ook veranderingen in het stadsbeeld te danken.

In de binnenstad bestonden bij zijn aantreden in 1895 al zes parochies, tot 1929 kwamen er in de buitenwijken in alle windrichtingen katholieke kerken bij. De nieuwe Maria Tenhemelopneming aan de Biltstraat – toen de grootste kerk in de stad – was al in 1894 voltooid, maar werd pas op 24 september 1895 door Van de Wetering gewijd. Onder zijn episcopaat kwamen daar nog bij de Jozefkerk aan de Draaiweg (1901), de Martinuskerk aan de zuidkant van de Oudegracht (1901), de Antoniuskerk van Jan Stuyt aan de Kanaalstraat (1903), de Ludgerus aan de Amsterdamsestraatweg (1918), de Monica aan de Herenweg,

al gebouwd in 1886 maar pas in 1919 parochiekerk, O.L. Vrouw van Goede Raad aan de Bosboom Toussaintstraat (1921), de Gertrudiskerk in de Rivierenwijk (1924), de Aloysius- of koepelkerk aan de Adriaan van Ostadelaan (1924), en tenslotte de H. Hartkerk in Oudwijk (1929).³

De meeste van die kerken zijn door Van de Wetering geconsacreerd, een enkele ook niet. Zo liet hij het afweten bij de Goede Raadkerk, geërgerd als hij was door het financiële rommeltje dat de bouwpastoor er van had gemaakt. Dat is typerend voor de bisschop, die een degelijk financieel beleid cruciaal vond. Ooit is hij 'een gemijterde boekhouder' genoemd, maar wie het lijstje van de nieuwe kerken alleen al in de bisschopsstad overziet, begrijpt hoe belangrijk voor hem als bouwheer van het Rijke Roomse Leven een klop-pende kas was.

In klerikale kring in het aartsbisdom werd de bisschop gemoedelijk 'Henricus' genoemd, als hij het niet hoorde natuurlijk. Dat laatste gold nog meer als men sprak over 'Hein van de Baan', zinspeling op 'Smit in de Baan', een uitspanning aan de Maliebaan tegenover het bisschopshuis. De bisschop barricadeerde zich overigens niet in zijn 'paleis', maar doorkruiste vijf keer zijn ambtsgebied – toen nog met de drie noordelijke provincies – daarbij aan duizenden kinderen het vormsel toedienend. Hij kende de parochies en hij kende de mensen.

Van Andreas naar Antonius

Een onderneming waaraan Van de Wetering veel tijd en aandacht besteedde, was het nieuwe, in neo-renaïssancestijl gebouwde Sint Antoniusziekenhuis aan de Prins Hendriklaan, later met de ingang aan Jan van Scorelstraat 2. Hij geldt als de stichter van het 'gasthuis', waarvoor hij in 1903 de grond kocht en waarvan in oktober 1907 de bouw begon die drie jaar later werd voltooid. Henricus trad daarmee in het voetspoor van zijn voorganger Andreas Ignatius Schaepman, die, na de cholera-epidemieën in de stad, het Andreasgasthuis aan de Springweg had laten bouwen, genoemd naar zijn patroon de apostel Andreas, die nog steeds met zijn x-vormig kruis in de voorgevel staat. Van 1873 tot 1910 heeft het Andreas dienst gedaan tot het te klein werd, wat de bouw van een nieuw, groter ziekenhuis noodzakelijk maakte.⁴

Het Antonius werd een modelziekenhuis waar directies en bouwheeren van soortgelijke inrichtingen in de eerste decennia van de 20e eeuw graag hun licht kwamen opsteken. Het gebouw was ruim, modern ingericht en met de Zusters van Liefde van Tilburg, die overgekomen waren uit het Andreasgasthuis, van toegewijd (en goedkoop) personeel voorzien. Het beantwoordde kortom aan alle medische, verpleegkundige en verzorgingseisen van die dagen. De eerste directeur-geneesheer, W.A. Boekelman (1869-1962), roemde de aartsbisshop herhaaldelijk als de stichter en bestuursvoorzitter ('president-regent') van het ziekenhuis, wat hij tot aan

zijn dood zou blijven. Op een bronzen plaquette in het huis stond vermeld dat het was 'toegewijd aan de heilige Antonius en in 1910 opgericht door aartsbisshop Henricus'.⁵

Een foto van die plaquette sierde tot de verhuizing naar Nieuwegein in 1983 de omslag van de jaarverslagen, en dat het Antonius werkelijk 'het ziekenhuis van de aartsbisshop' was, bewijst het feit dat de overige bestuursleden door de voorzitter persoonlijk werden benoemd. Onder hen de secretaris jonkheer W. E. Bosch van Oud-Amelisweerd (1864-1935), die aan de Maliebaan woonde en dus gemakkelijk aanspreekbaar was. De bisshop zal hem niet vaak hebben opgezocht want hij voerde eigenhandig de administratie, waartoe hij in de beginjaren bijna dagelijks zijn middagwandeling ondernam, vergezeld door een bisdomsecretaris. Eenmaal aangekomen ging die laatste een praatje maken met de rector van het ziekenhuis, ter-

Gedenksteen geplaatst bij Van de Weterings gouden priesterfeest (1924) in de muur van de Sint Martinuskerk in Hoogland. De foto dateert van vóór 1940, de gedenksteen is niet meer aanwezig.

□ ARCHIEF EEMLAND | COLLECTIE FOTO'S

wijl Henricus de boeken bijwerkte. Het Antoniusziekenhuis was werkelijk zijn troetelkind en 'de trots van rooms Utrecht', omdat arme mensen er gratis terecht konden en met evenveel zorg werden omringd als de betalende patiënten.

In cijfers en jaartallen

In totaal heeft Mgr. Van de Wetering in het aartsbisdom Utrecht 63 nieuwe parochies opgericht en 137 kerken en kapellen geconsacreerd. Vooral na de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs in 1920 verrezen er vele katholieke scholen. Het bisdom Utrecht telde in 1929 518 lagere scholen, een aantal dat veertig jaar eerder in heel Nederland nog niet gehaald werd. In 1921 werd het Aartsbisshoppelijk Museum als zelfstandige inrichting ondergebracht in het Centraal Museum aan de Agnietenstraat. Aan dr. Gisbert Brom gaf Van de Wetering de opdracht het oud-bisshoppelijk archief te ordenen en te catalogiseren. In 1925 kwam de kerkmuziekschool aan de Plompetorengracht tot stand en op 2 mei 1929 legde de aartsbisshop nog de eerste steen van het Pauselijk Nederlands College te Rome.¹³

Fotoreportage van de begrafenis van Mgr. van de Wetering in *De Illustratie van het Katholiek Huisgezin*, 1929, nr. 48.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Ook in de zorgsfeer ligt het Van de Wetering-curiosum genaamd Huize Gaza aan de Dorpsstraat in Harmelen, in 1926 gesticht als bejaardenhuis, nu verpleeg- en verzorgingscentrum. Toen pastoor Van de Wetering tot hulpbisschop werd benoemd, kreeg hij volgens de gewoonte door Rome een titulaire bisschopszetel toegewezen. Voor hem werd dat de stad Gaza, gelegen in het land van de Filistijnen, nu hoofdstad van de Gazastrook en onder controle van Hamas.

De hulpbisschop werd dus op 24 maart 1895 gewijd op de titel van Gaza, die hij zou houden tot hij per 11 juli van dat jaar aartsbisschop Snickers opvolgde, dus alles bij elkaar nog geen vier maanden. Dat het bejaardenhuis die naam kreeg, is te danken aan de toenmalige pastoor van het dorp, Herman van der Waarden. Deze was kapelaan geweest in de Hilversumse Vitusparochie van pastoor Van de Wetering. Van der Waarden heeft zijn vroegere baas willen fleuren door het bejaardenhuis te vernoemen naar diens intussen verlopen Palestijnse titel. Volgens de overlevering hebben beide heren het besluit genomen bij een glas wijn tijdens een vormingsreis van de bisschop.⁶

Afgeserveerd als kardinaal

Een affaire die in de bisschoppelijke archieven geen sporen heeft achtergelaten, maar des te meer in het leven van Henricus, is het project van zijn kardinaalsbenoeming. De aartsbis-

schop is dan ruim tien jaar in functie en heeft laten zien dat hij zijn mannetje staat. Het plan van een kardinaalaat gaat spelen in 1908, als de Nederlandse kerkprovincie wordt ontheven van het toezicht van het Romeinse missiedepartement de *Propaganda Fide*.⁷ De bisschoppen vinden dat daarmee het moment is aangebroken om van Utrecht een kardinaalszetel te maken. Kardinaal Anton Hubert Fischer van Keulen (1840-1912) brengt die wens in Rome over, waarbij niet duidelijk is of hij dat doet uit eigen initiatief om het overwicht van de Romeinse Curie in het kardinalencollege te reduceren, ofwel als postiljon van de Nederlandse bisschoppen, die vanouds banden met Keulen hebben. Fischer kwam met goed nieuws terug: er zou een Nederlandse kardinaal komen. Nu werd het zaak om van koningin Wilhelmina een gunstige reactie te vragen. De verhoudingen tussen katholieken en protestanten waren nog van dien aard dat dat noodzakelijk werd geacht. Met die delicate missie werd de beroemde en intussen bejaarde architect Pierre Cuypers (1827-1921) belast, die zowel bij de bisschoppen als op Het Loo goede papieren had. De koningin reageerde welwillend en ook de minister-raad onder leiding van de protestant Theo Heemskerk was positief. Van de Wetering sprak er tijdens de jaarlijkse priesterretraite op Rijsenburg over met de katholieke minister van Justitie A.P.L. Nelissen.

Zo stonden in het najaar van 1908 alle lichten op groen en was het wachten op het ogenblik dat de paus, Pius X Sarto (1903-1914), met de benoeming zou afkomen. Maar in de eeuwige stad pakte de zaak heel anders uit. In plaats van Van de Wetering werd in november 1911 een Nederlander in Rome, pater Willem Marinus van Rossum, een redemptorist en in het vaderland een onbekende, tot kardinaal gecreëerd. De paus wilde daarmee het anti-modernistische gehalte van het kardinalencollege versterken – Van Rossum was een uiterst loyale Curiemedewerker – en reageerde misschien ook op het ongenoegen van koningin Wilhelmina over de zogenaamde Borromaeus-encycliek van 26 mei 1910, die in een fel antiprotetantse toon geschreven was. Een kardinaal in Utrecht zou misschien olie op het vuur hebben gegooit. De paus moet het een ideale oplossing hebben gevonden: een Nederlandse kardinaal én een man van zijn eigen richting. Het bezorgde Van Rossum problemen in de relatie met Nederland en Henricus gezichtsverlies bij koningin en regering. Voortaan ging hij door het leven als een gemankeerde kardinaal. Al was hij dan ook 'Assistent-Bisschop bij de Pauselijke Troon', 'Huisprelaat van Zijne Heiligheid' en 'Romeins Graaf', titels die stuk voor stuk gewichtig klonken maar niets voorstelden. De affaire is ook de verstandhouding tussen kardinaal Van Rossum en de aartsbisschop van Utrecht – ze kenden elkaar al vanaf het kleinseminarie Kuilenburg – niet ten goede gekomen.

Het zedenverval en de fiets

Het beeld van Van de Wetering als een nurkse, autoritaire en conservatieve gezagsdrager is vooral bepaald door de monumentale levensbeschrijving van zijn tijdgenoot Alfons Ariëns (1860-1928) van de hand van diens vriend en vereerder Gerard Brom.⁸ Henricus moet daarin stelselmatig als schaduwpartij dienen van de in heiligheid, idealisme en sociale vooruitstrevendheid stralende Ariëns, die almaar werd tegengewerkt en gekoeioneerd door zijn bekrompen aartsbisshop, die vanuit Rijsenburg werd gesouf-

fleerd door beider leermeester Herman Schaepman. Zo lijkt het alsof de hele sociale beweging voor Van de Wetering alleen maar de hobby was van een opgewonden kapelaan. 'Dingen die een Ariëns lieten zuchten, maakten Van de Wetering alleen aan het lachen', zegt Brom iets te kernachtig, waarmee hij zowel uiteenlopende visies als karakterverschillen aanwijst. Toch lijkt het erop dat daarmee de zaken versimpeld worden, omdat de bisschop Ariëns nu en dan wel degelijk tegen zichzelf moest beschermen. Maar dat de onbehouwen Henricus en

de fijnbesnaarde Ariëns heel verschillende mensen waren, staat wel vast. En ook dat Ariëns niet de enige was die angst had om naar de Maliebaan te gaan, zeker als hij daar was ontboden. Bij Van de Weterings dood schreef Albert Kuyle in *De Gemeenschap*: 'Nooit heb ik een teedere trek kunnen vinden tusschen de groeven van zijn gelaat.'⁹ Met kinderen kon hij al helemaal niet omgaan, als spreker stelde hij met bleke gelegenheidswoordjes altijd teleur en zijn herderlijke brieven beperkten zich tot negatieve thema's als de gevaren van de neutrale pers en het zedenverval in het algemeen en de vrouwenkleding 'welke blijkbaar erop berekend is de vleeschelijke lusten te prikkelen' in het bijzonder. Ook had hij het niet begrepen op de fiets, omdat jongeren zich daarmee aan het toezicht van hun opvoeders konden onttrekken met alle risico's van dien.

Nieuwe initiatieven zoals de Radboudstichting (ter voorbereiding van een katholieke universiteit) waarvan hij voorzitter was, traineerde hij met zijn 'niet-uitvoerende macht' en van andere dingen, de omroep bijvoorbeeld, had hij geen flauwe notie. Een milde uitbraak van wetenschappelijke belangstelling in zijn eerste kape-laansplaats Zutphen resulteerde in de publicatie van enkele stukken van het middeleeuwse kapittel aldaar, maar later ontving hij een priester van het aartsbisdom die hem zijn Leuvense dissertatie kwam aanbieden met de woorden: 'Dat is dus Liefdewerk Oud Papier.'¹⁰ Van de Wetering was een doener, nauwelijks een denker en helemaal geen theoreticus.

Grafmonument op de R.K. begraafplaats St. Barbara aan de Prinsesselaan te Utrecht, winter 2009.

□ FOTO VICTOR LANSINK | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Nooit in Utrecht

Bij een officiële ontvangst op het stadhuis van Maastricht zei hij dat 'zoiets in Utrecht niet zou kunnen', terwijl hij zich in het zuiden ook van een ongevoond vriendelijke kant liet zien door zich onder het publiek te begeven, moeders met hun kinderen naar zich toe te wenken en een praatje met hen te maken.¹¹ Dat zou hijzelf nu weer in Utrecht nooit hebben gedaan. Al had hij wel een goede verstandhouding met burgemeester Fockema Andreae en groette Nicolaas Beets hem vroeger met veel plichtplegingen als ze elkaar op straat tegenkwamen.

Het duidelijkste spoor in de stad heeft hij nagelaten met het Antoniusziekenhuis, waarvoor hij, geheel tegen zijn gewoonte, royaal was en een groot bedrag uit zijn nalatenschap had gereserveerd. Een katholieke krant schreef erover als 'eene stichting alleen reeds voldoende om den naam van Monseigneur van de Wetering met dankbaarheid te noemen'. Dat was niet alleen maar zelfbevestigende taal, het was ook waar. Het Antonius zou in zijn ruim 100-jarige geschiedenis behalve een goed functionerend algemeen ziekenhuis meer dan eens een topkliniek blijken te zijn.¹²

Noten

- 1 *Jaarboekje van Oud-Utrecht* 1930, 26 en 184. Ook in zijn geboorteplaats Hoogland is een straat naar hem genoemd, evenals in Hilversum, waar hij drie jaar (1892-1895) pastoor was. Bovendien kregen twee parochiekerken de naam Henricus: die in het Soesterkwartier in Amersfoort (1908) en in Klazienaveen (1904). Voor een beknopte levensbeschrijving: *Biografisch Woordenboek van Nederland* 3 ('s-Gravenhage 1989) 654 – 656.
- 2 'Een monument voor aartsbisschop Henricus', in: *Catharijebrief* nr. 71 (sept. 2000) 25-28.
- 3 Van deze tien kerken zijn er anno 2013 vijf afgebroken, twee werden verbouwd tot appartementen (Martinus en H.Hart) en drie (Jozef, Antonius en Gertrudis) zijn nog in gebruik voor de eredienst.
- 4 Rob Wolf, *Heilig vuur. Het St. Antoniusziekenhuis te Utrecht/ Nieuwegein 1910 – 2000* (Nijmegen 2000) 28-29. Het Andreas werd in 1912 ingericht als 'asyl voor ongeneeslijk zieken', terwijl van daaruit ook de wijkverpleging werd georganiseerd.
- 5 'Nosocomium divo Antonio dicatum / Henrico Archiep.o Erectum Anno Dom. MDCCCCX.' De plaquette bevindt zich thans in het Centraal Museum.
- 6 Het verhaal is mij meer dan eens verteld door em. pastoor Cees Hartman (1918-2012), die zijn laatste levensjaren in Harmelen heeft doorgebracht. Over Van der Waarden: *Utrechtse biografieën. Langs de Oude Rijn* (Utrecht 1999) 189-193.
- 7 Deze paragraaf steunt op: Vefie Poels, 'Henricus van de Wetering or Willem van Rossum? Pope Pius X's choice of the first Dutch cardinal', in: Paul van Geest, *Roberto Regoli eds, Suavis laborum memoria. Scritti in onore di Marcel Chappin sj* (Citta del Vaticano, ASV, 2013) 143-166.
- 8 Gerard Brom, *Alfons Ariëns* 2 dln (Amsterdam 1941). Vooral dl II, 173-194, 295 en passim. Dr P.J.de Bruyn maakt een kritische kanttekening bij Broms 'scheefgetrokken beeld' in: *Verslag van de herdenking van de 100ste geboortedag van Alfons Ariëns* (Utrecht 1960) 29.
- 9 *De Gemeenschap* 5 (1929) 424.
- 10 *Vastenbrief aartsbisschop van Utrecht, zondag Septuagesima* 1925; Over het kerkelijk verleden van Zutphen: *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 8 (1880) en 9 (1881). De ongelukkige doctor was R. F. Hegge, later pastoor in Bunnik.
- 11 H.J.van Xanten, 'Katholieken, wat zijt gij toch een wonderlijk volk'. *De Katholiekendagen in Nederland 1899-1940* (Nijmegen 2007) 525, 612, 633.
- 12 In de kluis op zijn slaapkamer bewaarde de aartsbisschop een envelop met waardepapieren en contant geld om na te laten aan het Antoniusziekenhuis. HUA, R.K. Aartsbisdom, Utrecht, inv.nr. 135. Op 16 sept. 2013 werd het nieuwe St. Antoniusziekenhuis in Leidsche Rijn geopend (Soestwetering 1). Behalve het ziekenhuis in Nieuwegein, waar het Antonius zich in 1983 vestigde, blijven ook locaties in Houten en De Meern geopend.
- 13 *Analecta Aartsbisdom Utrecht* 2 (1930).

Het maakbare landschap

'Een geschiedenis van de maakbaarheid van het Nederlandse landschap', zo had ook de ondertitel kunnen luiden van het boek over het Noorderpark, het gebied van bijna 6.000 ha begrensd door Utrecht en Hilversum, de spoorweg tussen die steden en de Vecht en de Loosdrechtse Plassen. In de loop der eeuwen streden steeds meer functies en belangen er om de voorrang: turfwinning, agrarisch bedrijf, militaire verdediging, bewoning, verstedelijking, recreatie en natuurbewoud, waterwinning en waterbeheer. Plannen voor een herinrichting gaan tientallen jaren terug, werden in 1995 in uitvoering genomen en worden dit jaar afgesloten. Wie er lang niet is geweest, zal vooral de toegenomen fiets- en wandelmogelijkheden waarderen en verrast zijn door een heel nieuw en fraai natuur- en recreatiegebied ten noorden van de Utrechtse Gageldijk. Na een hoofdstuk over de allervroegste geschiedenis van het gebied biedt het mooi verzorgde boek een boeiend verslag van de, soms moeizame *making of* van het Noorderpark. Interviews met bewoners en betrokkenen en kaders over specifieke onderwerpen zorgen voor de afwisseling die aan het gebied zelf eigen is.

Hans Buiter en Hans Renes, *Noorderpark. Herinrichting van het landschap tussen Utrecht en het Gooi*. Utrecht: Uitgeverij Matrijs, 2013. 192 p. ISBN 978 90 5345 441 1. € 24,95 (na 1 januari: € 29,95).

40 jaar literaire propaganda

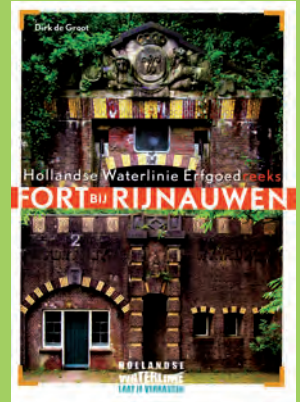
Van 1932 tot 1973 was Chris Leeflang, directeur van boekhandel Broese aan de Utrechtse Nachtegaalstraat, de drijvende kracht achter een imposante reeks drukbezochte literaire activiteiten. Ook andere boekhandels in den lande organiseerden regelmatig avonden voor literatuurleefhebbers, maar nergens gebeurde dat zo langdurig en frequent als in deze moderne 'Muiderkring' in Utrecht. Leeflang liet zo'n 170 foliomappen met documentatie over de voordrachten, lezingen en exposities in zijn winkel na. Die rijke verzameling, aanvullend onderzoek en de herinneringen van bezoekers leverden Niels Bokhove het materiaal voor een reconstructie van deze activiteiten, waarvan hij er 108 met een literair karakter in een of meer pagina's beschrijft en de overige 55 (bijvoorbeeld een expositie van medische boeken of een lezing over bibliotheek uitgaven) alleen vermeldt. Vooraf gaat een hoofdstuk over de geschiedenis van Broese tussen 1843 (vestiging aan de Steenweg) en 1973 (fusie met Kemink en verhuizing naar de Stadhuisbrug) en de stuwende rol die Leeflang daarin speelde. Het boek, met vele (vaak te) kleine zwart-witfoto's, besluit met een analyse van het belang van al die

propaganda voor de schone letteren. Die lijkt, zeker voor de Utrechtse literatuurleefhebbers, niet gering te zijn geweest. Niels Bokhove, *De drempelschroom verdrijven. Literaire activiteiten in de jaren 1932-1973 bij boekhandel Broese onder Chris Leeflang*. Utrecht: Gusto, 2013. 303 p. ISBN 978 90 77348 15 4 € 25,-.

Rondgang over het fort

Het in 2004 gestarte *Nationaal Project Nieuwe Hollandse Waterlinie* moet ervoor zorgen dat de forten en andere verdedigingswerken van de linie gerestaureerd en duurzaam geëxploiteerd worden en bij het grote publiek bekend en geliefd zijn. Ook het omringende landschap en de verbindingen tussen de elementen krijgen steeds meer (beleids)aandacht. Tegelijk met het project verschijnt een reeks fraaie bezoekersgidsen waarin dit jaar de eerste 'Utrechtse' forten aan de beurt kwamen: de Forten bij Rijnauwen, bij Vechten en bij Everdingen (al ligt die voor de helft op Gelders grondgebied). Ieder, mooi geïllustreerd deeltje bevat hoofdstukken over de bouwgeschiedenis, de specifieke functies van het fort, de rol tijdens de mobilisaties rond de Wereldoorlogen, de geschiedenis na 1945 en biedt daarnaast een (visuele) rondgang over het fort. Het deeltje over Fort bij Vechten opent met een hoofdstukje over de voorgeschiedenis als Romeins Castellum en buurtschap, dat over Fort bij Rijnauwen eindigt met een hoofdstukje over de natuur op het fort en het beheer door Staatsbosbeheer.

Dirk de Groot, *Fort bij Rijnauwen*; Chris Will, *Fort bij Everdingen*; Dirk de Groot en Chris Will, *Fort bij Vechten*. Amsterdam: Stokerkade, 2013. *Hollandse Waterlinie Erfgoedreeks*. 40 of 48 p. € 7,50 per deel, bestellen via www.stokerkade.nl

Herstel

In de rubriek Signalement in het augustusnummer wordt naast Renger de Bruin David Onstenk als medeauteur vermeld van het boek *De Vrede van Utrecht (1713)*. De juiste naam is echter David Onnekink.

Ook verschenen

Mieke Breij, *Een vigilante familie. Het geslacht Van Beuningen in Amsterdam en Utrecht*. Maarsbergen: Stichting 'Esse Non Videri', 2013. 248 p. ISBN 978 90 6262263 4. € 39,-.

Christiane Karrer-Grube e.a. (redactie), *Luthers leven. 400 jaar lutherse gemeente in Utrecht*. Den Haag: Stichting Lutherse Uitgeverij & Boekhandel, 2013. 223 p. ISBN 978 90 76093 46 8. € 12,50.

Rienk Miedema en Ellen Drees, *'t Jodendom in Bilthoven: van het ontstaan tot de afbraak van een echte volksbuurt*. Z.p.: Miedema, 2012. 164 p. ISBN 978 90 9027013 5. € 17,50.

Vanaf oktober 1794 werden overal in de provincie jongemannen geworven om dienst te nemen en te vechten tegen de Fransen. Ze werden goed betaald, kregen een uniform en rukten uit naar de Grebbelinie en de stellingen aan de Lek. Maar voor ze in actie konden komen, was de oorlog al afgelopen. Hoe kwamen deze vrijwilligers van het ‘korps landzaten’ in de kazernes van Utrecht en Amersfoort terecht?

De jonge Franse republiek had in 1793 de oorlog verklaard aan onze stadhouder Willem V en de Britse koning George III. In de Oostenrijkse Nederlanden (het huidige België) verzamelde zich een groot coalitieleger van Britten, Hessen, Hannoverse, Pruisen, Oostenrijkers en Staatse solda-

ten van onze Republiek. Even leek het erop dat onze steden snel veroverd zouden worden: op 27 februari 1793 stonden de Fransen al in Breda. Maar ze werden teruggedreven en pas in de zomer van 1794 bedreigden ze de grenzen van de Republiek opnieuw. Kort nadat ze Staats-Brabant waren binnengetrokken, presenteerde stadhouder Willem V in de Staten-Generaal zijn plan om de oorlog te keren: het ‘korps landzaten’. Hierin moesten jongemannen uit de Republiek onder andere de artillerie ondersteunen en een bijdrage leveren aan een overwinning van de geallieerden op de Fransen. De landzaten hoefden alleen te dienen op het grondgebied van de provincie waarin ze zijn geworven en niet in het veld.

Op 4 augustus lichtte de stadhouder het voorstel toe in de vergadering van de Staten-Generaal. Deze riepen onmiddellijk de gewestelijke besturen op het voorstel te steunen en tot uitvoering te brengen. Ook de Staten van Utrecht waren enthousiast

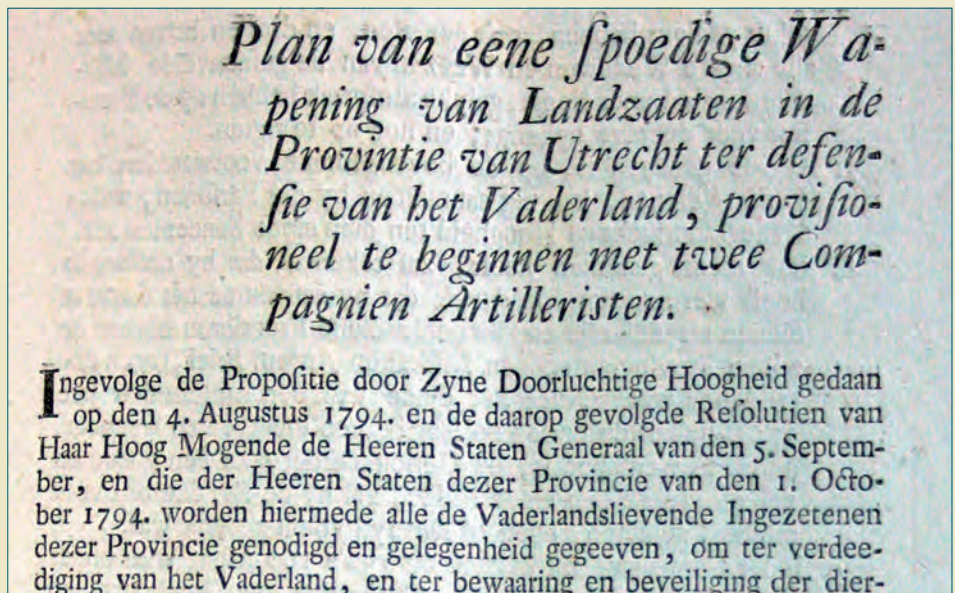
Het korps Landzaten voor Utrecht en Oranje

over het plan van de stadhouder. Dat was enkele jaren eerder wel anders. In de patriottentijd, van 1781 tot 1787, was de provincie scherp verdeeld voor en tegen de stadhouder. Maar na de zuiveringen van revolutionaire patriotten in 1787 was het bestuur weer stevig Orangistisch en de complimenten over de voortvarendheid van Zijne Hoogheid de Erfstadhouder waren dan ook groot. De Staten verklaarden op 13 augustus dat zij bij de werving van de landzaten alles zouden doen wat 'tot verdediging van het Vaderland kan contribueeren en geoordeeld zou kunnen worden van nut en dienst te wezen'.

Plan tot wapening

Er ging wat tijd overheen tot Utrecht echt een korps landzaten kon oprichten, bestaande uit twee compagnieën van elk 150 mannen. Het is een voorbeeld van de langzame besluitvorming in de Republiek, waar defensiezaken weliswaar centraal werden voorgesteld, maar de uitvoering in elke provincie moest worden gewikt en gewogen. Op 3 oktober 1794 publiceerden de Staten van Utrecht het plan om twee compagnieën landzaten artilleristen op te richten. Iedere man die tekende, zou moeten dienen tot eind 1795, als de oorlog zolang duurde. Het plan bestond uit de volgende punten:

- 1 Iedere man zou bij tekening vier dukaten ontvangen en als hij zijn tijd tot eind 1795 uitdiende, nog vier. Als gage kreeg de landzaat f 3,- per week.
- 2 Hij zou een uniform van de Staat ontvangen: een blauwe buis met gekleurde kraag en opslagen (manchetten) met daarop het wapen van de provincie Utrecht. Verder een blauw vest en broek,

alles van lakense (wollen) stof. Hij kreeg ook een zwarte das en een hoed met een pluim. Alles zou van inlandse stof worden gemaakt, voor zover mogelijk.

- 3 Iedere landzaat zou een ransel krijgen met daarin twee hemden, een paar wollen sokken en twee schoenen. Hij zou worden bewapend met een geweer en een patroentas, waarin hij zijn patronen (kruit en kogels) kon opbergen.
- 4 Als hij gewond raakte of ziek werd, zou hij net als andere militairen op kosten van de Staat worden verpleegd in het militair hospitaal.
- 5 Mocht de landzaat sneuvelen, dan zouden zijn weduwe en/of wezen toch de vier dukaten ontvangen die hem waren beloofd bij het einde van zijn dienstdtijd.

Het 'plan tot wapening van het korps landzaten' werd verstuurd aan alle besturen van Utrechtse steden en dorpen. Ook alle pre-

Publicatie Staten van Utrecht van Plan van Wapening Landzaaten.

□ FOTO AUTEUR | HET UTRECHTS ARCHIEF, RESOLUTIES VAN DE GEDEPUTEERDE STATEN

dikanten ontvingen het plan om het vanaf de kansel te verkondigen. Het benodigde geld voor de compagnieën werd voor een belangrijk deel onder de bevolking verzameld: iedere inwoner van de provincie Utrecht werd opgeroepen een vrijwillige gift te doen om de twee compagnieën landzaten te financieren. Overal werden commissies ingesteld om de bijdragen te verzamelen en de gulle gevers te noteren op een lijst. In de dorpen was de inzameling vanzelfsprekend de verantwoordelijkheid van schout en schepenen. In Achttienhoven haalden zij ruim f 95,- op. Maar zo gemakkelijk ging het niet overal: in Doorn zaten de schout en schepenen dagenlang voor niets in het gerechtshuis met de intekenlijst. Ze

besloten dan maar zelf te collecteren en dat leverde alsnog f 54,- op. In de stad Utrecht bleek het animo voor de vrijwillige gift ook niet zo groot en overlegden de raden of ze niet zelf het goede voorbeeld zouden moeten geven en een bijdrage leveren. Maar van actie hierop is niets bekend.

Moeizame werving

De werving van de landzaten ging van start in de hele provincie. In publicaties uit die tijd verscheen de melding dat er veel mannen geworven werden, maar in werkelijkheid was het animo niet zo groot als gehoopt. Op 10 november bespraken de Staten dat er iets moet gebeuren om de twee compagnieën van elk 150 mannen bij elkaar te krijgen. Vooral in de kleinere steden bleef de inschrijving achter. In de stad Utrecht leken de wervingsofficieren zelfs nog niet actief, want de Staten overwogen of ze ook onder de stadsbevolking zouden moeten werven, maar besloten alleen dat de werfers f 1,50 zouden ontvangen voor elke man die tekende.

Helaas zijn er weinig gegevens overgeleverd over degenen die werkelijk dienst namen. Twee Amersfoorters in het korps landzaten kennen we bij naam. Jan Hendriksz van den Bosch was als stille wacht in dienst van de stad en kreeg een jaar vrijstelling om te dienen in het nieuwe korps. Zijn werk werd waargenomen door de andere stille wacht. Gerrit Hulzebosch, tamboer in één van de Amersfoortse schutterijen, nam ook dienst en werd vervangen door A. van Danswijk.

Even leek het erop dat er eigen initiatieven ontstonden om korpsen te werven. De heer van Nijenrode organiseerde in de kerk van Breukelen een bijeenkomst om in te tekenen. Hevig verontwaardigd riepen de Staten van Utrecht schout De Jong van Breuke-

Kleeding der landzaten, 1794. Aquarel.

□ COLLECTIE LEGERMUSEUM

len op om hiertegen op te treden. Het bleek echter een misverstand. De heer van Nijenrode wilde slechts een bijeenkomst om een vrijwillige gift te propageren. Hij had niet beseft dat dit rumoer zou veroorzaken en gelaste de manifestatie helemaal af.

Kapiteins Mock en Penning

Op 31 oktober verscheen in de Statenvergadering luitenant Gabriël Mock. Hij was aangesteld als één van de twee commandanten over de Utrechtse landzaten voor de artillerie. Dat was voor hem bekend terrein. In 1785 ontving hij al zijn aanstelling

als onderluitenant bij dit wapenonderdeel en sinds februari 1794 was hij eerste luitenant bij de net opgerichte rijdende artillerie. Het commandement of kapiteinschap van een compagnie artilleristen was voor hem dus een promotie. Hij kreeg opdracht alvast het plan voor de werving van de landzaten te beoordelen in afwachting van de komst van de tweede commandant in de provincie Utrecht, luitenant Cornelis Philip-pus Penning. Ook Penning was een ervaren

DE K O O P M A N I N L A N D Z A A T E N.

artillerist. Beide officieren kenden elkaar waarschijnlijk nog uit de tijd dat zij dienden als onderluitenant in hetzelfde bataljon, onder kapitein Paravicini di Capelli.

Op 1 november 1794 was ook Penning gearriveerd en legden de beide nieuwbenoemde kapiteins de eed af aan de provincie Utrecht. Penning voerde vanaf dat moment het bevel over de Amersfoortse eerste compagnie landzaten. Mock werd in de stad Utrecht kapitein van de tweede compagnie. Daar huurde hij ook een huis. De kapiteins ontvingen alvast f 500,- als voorschot op hun gage en de onkosten die ze moesten maken voor hun compagnieën. Want die waren aanzienlijk: er moesten hemden worden gekocht, schoenen, lakens, kousen. Zowel Mock als Penning declareerden hun onkosten netjes bij de Staten. De Amersfoortse compagnie werd ook betaald uit de Amersfoortse middelen: op 23 december ontving kapitein Penning f 2.000,- voor de uitgaven.

Waar blijft de oorlog?

Maar echte oorlogsactiviteit voor de landzaten bleef uit. In Brabant werd hard gevochten door de Britten en Hessen, maar zoals afgesproken mochten de Utrechtse landzaten niet buiten de eigen provinciegrens ingezet worden. Ze waren daarom vooral druk met hun oefening en instructie. Op 2 december verzocht kapitein Mock om een kanon, planken en gereedschap om te exerceren met zijn mannen en dat kreeg hij geleverd door de beheerder van de magazijnen. Op 28 december 1794 vond dan toch de eerste inzet van de landzaten in Utrecht plaats. De Fransen waren een dag eerder de Maas overgestoken bij 's-Hertogenbosch en opgetrokken tot Zaltbommel, aan de Waal. Generaal Hoeufft van Ooijen, bevel-

hebber van het Staatse leger in Utrecht, versterkte daarop de artillerie aan de Lek. De Statenvergadering ontbood Kapitein Mock en ondervroeg hem over de paraatheid van zijn landzaten. Vervolgens werd hij met enkele officieren van de rijdende artillerie, 10 kanonniers en 40 landzaten naar Vreeswijk gestuurd. Maar ook na het vertrek naar Vreeswijk kregen de Utrechtse landzaten geen gevechtservaring. Daar verschenen nog geen Fransen en er werd geen schot gelost.

De landzaten uit andere provincies verging het wel anders. In Geertruidenberg, Heusden, Gorinchem en Leerdam kregen zij het zwaar te verduren in december en januari. De Fransen rukten steeds verder op naar het noorden. Ook de Britse en Hessische hulptroepen moesten steeds verder terugtrekken voor de Franse overmacht. Maar de provincie hoefde niet teleurgesteld te zijn dat de landzaten geen gevecht hoefden te leveren. De korpsen die elders in actie kwamen, bestonden veelal uit man-

De Koopman in landzaten, één van de spotprenten over de vrijwilligers van het korps landzaten. Ets, 1795.

□ COLLECTIE RIJKSMUSEUM

nen die normaal gesproken niet goedgekeurd zouden zijn voor de dienst. Sommige landzaten werden verdacht van spionage voor de Fransen of de Hollandse patriotten die met hen mee vochten. Er waren zelfs gevallen waarbij de landzaat tekende in de ene provincie, vervolgens deserteerde en in een andere provincie opnieuw tekende om tweemaal de tekenpremie te ontvangen. Ze werden alom belachelijk gemaakt in spotprenten en spotliedjes.

Magere compagnieën

Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken van 1794 bericht dat de 'werving van Landzaaten tot Artilleristen in deze Provincie ook zeer veel toeloop heeft'. Maar zoals gezegd trok kapitein Mock eind december met slechts 40 landzaten naar Vreeswijk. Een complete lijst van de troepensterkte in decem-

*Willem weest maar wel te Vreë!
Drink maar een Slok, met Mosfel-Kaatje.*

ber meldt dat Utrecht 70 landzaten binnen de kazernes telde. Wellicht nam Mock dus slechts een deel van zijn compagnie mee naar Vreeswijk. Kapitein Penning van de eerste compagnie in Amersfoort had waarschijnlijk meer mannen onder zich, maar ook in zijn compagnie was er geen sprake van de beoogde 150. Op 8 januari 1795 werd in Amersfoort een lijst opgesteld van de aanwezige militairen in de stad. Die begon langzaam uit te puilen: honderden Britse en Duitse soldaten marcheerden vanaf de Lek via de stad naar het noorden, weg van de steeds verder oprukkende Fransen. Op de lijst staat tussen de Britse eenheden en de honderden zieken die in Amersfoort verbleven, een mager groepje van 80 landzaten. Zij werden vooral ingezet bij de verdediging van de Grebbelinie. Ook landelijk bleef

de opkomst overigens achter. De prins wilde aanvankelijk vele duizenden landzaten werven. Maar zelfs in Holland, dat qua bevolking voor de meeste mannen moest zorgen, was slechts sprake van twee bataljons infanterie en een korps artilleristen, wat zeker niet meer dan 1.500 landzaten zullen zijn geweest. Een groot deel van de bevolking was de stadhouder en zijn oorlog zat en juichte in gedachte al bij de komst van de Fransen.

Einde van de oorlog

Voor de compagnieën Utrechtse landzaten goed en wel in actie konden komen, was de oorlog al afgelopen. Op 15 januari 1795 capituleerde de provincie Utrecht zonder dat er een schot was gelost. Kapitein Mock verliet dezelfde dag met zijn landzaten uit

Spotprent op het vertrek van stadhouder Willem V op 18 januari 1795. Oranjevoorbitter Kaat Mossel biedt hem een Oranjabitter aan en een landzaat smeekt hem te blijven.

□ COLLECTIE RIJSMUSEUM

Vreeswijk. Er waren zieken, voor wie hij acht dekens uit het dorp meenam. De Fransen trokken de Lek over, bezetten de Utrechtse steden en trokken verder naar Holland: de Bataafse Republiek werd uitgeroepen. Op 18 januari vluchtte stadhouder Willem V met zijn gezin vanuit Scheveningen op een boot naar Londen.

De landzaten werden net als andere militairen ontwapend. In Amersfoort werden 62 sabels van de manschappen verzameld. De trommels en wapens van de tweede compagnie van Mock lagen in Utrecht en Den

Haag en ook die werden ingenomen. In februari leverden Mock en Penning al hun papieren in bij de nieuwe bestuurders van de provincie Utrecht. Ze kregen allebei de openstaande declaraties nog netjes uitgekeerd. De landzaten kregen een maand gage of salaris mee, maar niet de beloofde vier dukaten van het einde van hun diensttijd.

De beide kapiteins gingen vervolgens elk hun eigen weg. Cornelis Penning verdween uit de archieven. Pas jaren later komen we hem weer tegen als burger in Delft, waar hij in 1833 overleed. Heel anders verliep het met Gabriël Mock. Met ruim 800 andere officieren ontvluchtte hij de Bataafse Republiek en sloot zich aan bij het nieuw opgerichte leger onder Prins Frederik, de jongste zoon van de stadhouder. Dat verzamelde zich in Osnabrück en Embden, met als doel van daaruit een tegenrevolutie te bewerkstelligen. Helaas was dit zogenaamde 'Rassemblement van Osnabrück' geen lang leven beschoren. In december 1795 hief prins Frederik zijn kleine leger op en moesten de officieren en manschappen hun eigen weg zoeken. Mock was toen waarschijnlijk al diep doorgedrongen in de kringen rond de Oranje-stadhouder. In 1798 trouwde hij in Versmold in Westfalen met Isabelle Pestors, de zus van de Orangistische Willem-Nicolaas Pestors, luitenant-stadhouder en jarenlang de machtigste man van de provincie Utrecht. Gedurende de hele Bataafse Republiek bleef het echtpaar waarschijnlijk in de Duitse staten rondzwerven, waar ook hun kinderen werden geboren. Pas met het herstel van Oranje als koningshuis, keerde Gabriël Mock terug. In 1822 werd hij in de adelstand verheven. Vrijwel niemand zal hem toen nog hebben gekend als de kapitein van de tweede compagnie landzaten van de provincie Utrecht.

Ik ondertgeschreeve Certificeere Van het
Gerecht van Vreeswijk medegenomen te hebben
acht deekens voor de Zieke Landzaten
Vreeswijk anders genaamt De Vaart Don
15 Januarij 1795.
J. Mock

Verklaring ondertekend door Gabriël Mock bij vertrek van zijn compagnie uit Vreeswijk.

□ FOTO AUTEUR | HET UTRECHTS ARCHIEF, DORPSBESTUUR VREESWIJK.

Archieven

Archief Eemland, Stadsarchief Amersfoort, Resoluties Stadsbestuur, inv. nr. 79.

Het Utrechts Archief (HUA), Staten van Utrecht, Resoluties Gedeputeerde Staten, inv. nrs. 191-193.

HUA, Staten van Utrecht, Resoluties Gedeputeerden van de Utrechtse representanten, inv. nr. 1075-3.

HUA, Dorpsbestuur Vreeswijk, inv. nr. 539 en 540.

Literatuur

Bas, F. de, *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd* (Schiedam 1887).

Centraal Bureau voor de Genealogie, *Nederland's Adelsboek* 88 (1999) 404.

Jaarboek Oud-Utrecht: Wisseling van de wacht? Stichtse bestuurders in een roerige eeuw. (Utrecht 2011).

Naamregister der Heeren Militaire Officieren, delen 1790-1794 (Leiden).

Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken 29 (Amsterdam 1794).

Sabron, F.H.A., *De oorlog van 1794-95 op het grondgebied van de Republiek der Verenigde Nederlanden*, deel I en II (Breda 1892/1893).

Uppelschoten, R., 'Het Kromme Rijngebied in de oorlog van 1794-1795', in: C.A. van Burik e.a. (red), in: *Het Kromme Rijngebied* 47 (2013) nr.1, 4-27.

De kelders van Finjé onder het huis Keyserrijk, circa 1900.

Bottelen en spoelen aan de Oudegracht

De gouden jaren van de firma Finjé Stadskelder

De panden zijn er nog, maar de naam is al weer bijna 40 jaar uit het straatbeeld verdwenen. Toch zullen veel Utrechters hem nog wel kennen: Finjé Stadskelder. Van deze gerenommeerde wijnhandel is de laatste directeur, Wim Huinck (1938), nog altijd actief in het wijnvak, zij het nu vooral als makelaar.

De oudste vermeldingen van een wijnhandel Finjé stammen uit 1784. In dat jaar vestigde Bernardus Finjé (1769-1841) zich aan de Oudegracht, met een handel in inlandse korenwijn, jenever, gedistilleerde dranken, fijne likeuren en wijnen. In 1812 kwamen Bernardus en twee compagnons bovendien in bezit van een andere wijnhandel, van de in december 1811 overleden Gijsbertus Koopman. Deze had zijn opslag in een kelder onder de toenmalige stadswaag in het huis Keyserrijk, nu onderdeel van het stadhuis. De huur van deze kelder werd betaald aan de stad, en de naam van de firma was geboren: Finjé en Compagnons, Stadskelder. Bernardus Finjé stierf in 1841 zonder verdere erfgenamen. De firma werd vervolgens door anderen voortgezet. De naam Finjé en Co. Stadskelder, later Finjé Stadskelder, bleef echter gehandhaafd tot 1974! In 1915 moest de firma de karakteristieke stadskelders ontruimen. Vanwege de voorgenomen aanscherpingen van de Drankwet besloot de gemeente Utrecht de huur aan firma's die sterke drank verkochten op te zeggen en andere bestemmingen te geven aan dergelijke ruimtes. De firma Finjé zocht en

Alle illustraties bij dit artikel komen uit particuliere collecties, tenzij anders vermeld.

vond een nieuw pand aan de Oudegracht 226, het huis 'In de Vijgenton', bij de Hamburgerbrug. Trots handhaafde ze 'Stadskelder' in de naam, zelfs bij de tweede vestiging in Lombok, op Damstraat 33.

Ondernemende zwagers

De rol van de familie Huinck in de firma Finjé begint in 1923 en is nauw verweven met het reilen en zeilen van de familie en firma Staffhorst. Marietje Staffhorst (1878-1946) trouwde in 1901 met Henricus (Henri) Huinck (1880-1963), telg uit een bekende Utrechtse ondernemersfamilie. De Huincks waren rond 1790 uit Anholt, net over de grens bij Gendringen, naar Utrecht gekomen. Tussen 1850 en 1900 bezat P.J. Huinck onder andere een warenhuis op de Oudegracht bij de Bezembrug, De Bazar.

Wim Huinck: 'Mijn grootvader, Henri, kocht een café op Witte Vrouwenstraat 32, maar sloot het op de tweede dag al. Dat was niets voor hem. Hij begon vervolgens een slijterij en later een distilleerderij in het straatje naast de Universiteitsbibliotheek (hoek Keizerstraat / Kloksteeg). De broer van zijn vrouw Marietje, Hein Staffhorst, had ook een slijterij en al snel werkten de beide zwagers samen.'

In 1923 namen Henri Huinck en zijn zwager van een heer Heijmans voor f 90.000,- de firma Finjé over, op dat moment een deftige en gesloten wijnhandel. Volgens Wim Huinck werd veel geleverd aan de bewoners van de kasteeltjes aan de Langbroekerwetering en de Vecht. Vooral wijnen uit Bordeaux en Bourgogne waren de specialiteit. De compagnons Huinck en Staffhorst werden ieder voor de helft eigenaar; die eigendomsverdeling tussen de beide families zou tot het einde blijven bestaan. Finjé groeide gestaag in jaren dertig, mede dankzij de afzet aan de vele slijterijen in handen van de families Huinck en Staffhorst.

Eigen wijnpontje

De kelders van Finjé Stadskelder waren gevestigd aan twee zijden van de Oudegracht: zowel onder het huis 'In de Vijgenton' als aan de overkant. Via een pontje tussen de beide werven konden grote vaten en voorraden flessen vervoerd worden. De ingang van het kantoor, een oude onderwijzerswoning, was aan de Lange Nieuwstraat. De kelders omvatten ruimtes die ooit aan het klooster van Sint Ursula

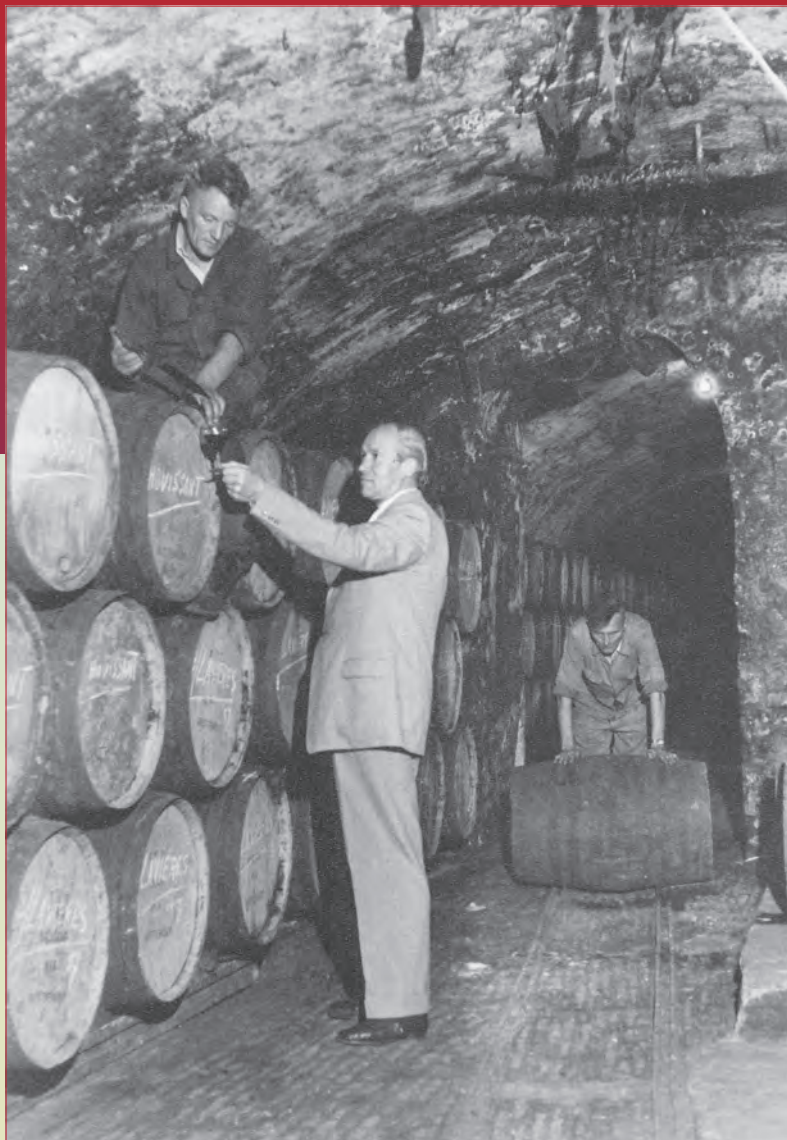
Aan het eind van de 19e eeuw bezat de familie Huinck een warenhuis op de Oudegracht.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

toebehoorden. In totaal besloeg het complex zo'n 3000 m². Harrie Huinck nam in 1945 de rol van zijn vader in de firma over. Met zijn gezin, waaronder kleine Wim, woonde hij tot in de jaren zestig boven de wijnwinkel op Oudegracht 226. Over de tijd in de Tweede Wereldoorlog weet Wim smakelijk te vertellen. 'In de oorlog lag er veel wijn in de kelders. Die kelders had mijn vader echter laten dicht metselen ter hoogte van de voorgevels van de huizen. Als je geen besef had van de Utrechtse geschiedenis, had je geen idee dat zich daarachter een netwerk van verbonden kelders uitstreekte. Ze stonden ook niet in het kadaster vermeld, alleen de percelen aan de straat! De Duitsers zijn er nooit achter gekomen. Alleen de kelders rechtstreeks onder ons eigen huis waren open gelaten, en daar lagen wat vaten wijn, voor de show. Mijn ouders hadden ook onderduikers, die in de afgesloten kelders kropen als er een razzia was. Toegang was door een gat in één van de gemetselde muren, achter een kast.'

Eigenaar van wijngaarden

In 1953 werd een droom van Harrie Huinck werkelijkheid: hij kocht 3,5 hectare wijngaard in Savigny-les-Beaune in de Bourgogne. De familie reisde er vaak naartoe, en de wijn uit

Harrie Huinck (staand) in de kelders van Finjé, circa 1960.

die wijngaard vond uiteraard zijn weg in de wijnhandel. De prijscouranten van de firma vermelden vanaf die tijd trots: 'Eigenaar van wijngaarden in de Frankrijk.'

Een ander gevolg van de contacten met Frankrijk was een wijnpromotie-actie die Utrecht nog lang zou heugen. Samen met een aantal andere wijnhandelaren haalde Finjé de *Compagnons du Beaujolais*, een gezelschap dat wijnlieders zong, naar Utrecht. Dat gebeurde tijdens de Jaarbeursdagen, in september. Het gezelschap begaf zich op 1 september 1950 op het eerder genoemde pontje over de gracht, maar dat was niet gemaakt voor zoveel mensen. Het vaartuig sloeg om en diverse genodigden belanden in het water, inclusief de fotograaf. Gelukkig kon de fotograaf zijn camera drooghouden, en voor de genodigden was er de stomerij, waar ze met een taxi naar toe gebracht werden. In hun ondergoed kregen ze cognac en wijn om warm te blijven. De *Compagnons* namen het allemaal prima op: eind december 1950 ontving Harrie Huinck nog een hartelijke bedankbrief van het gezelschap.

Toekomst in de wijnhandel

Wim zelf was er al vroeg van overtuigd dat zijn toekomst in de wijnhandel lag. Iets mooiers kon hij zich eigenlijk niet voorstellen. 'Ik deed de HBS, maar wilde vanaf het begin in de wijnhandel. Toen mijn vader dat hoorde, vond hij dat ik eerst maar eens een jaar in de kelder moest komen werken. Als ik het dan nog leuk vond, mocht ik naar Bordeaux, voor een wijnopleiding. In 1958 heb ik eerst een maand of vier in de distilleerderij bij Staffhorst gewerkt; het hele jaar 1959 bracht ik in de kelders aan de Oudegracht door. Daar heb ik aan alles meegedaan: vaten rollen, vaten vullen, flessen spoelen, wijn bereiden. Die wijn kwam toen nog op rijnen aan, via Rotterdam.'

'In januari 1960 mocht ik naar Bordeaux, voor een *cours oenologique*, over wijnbehandeling. De beroemde professor Emile Peynaud gaf daar college, een paar keer per week. Ik werkte verder bij diverse handelsfirma's en ging op stap met een makelaar, al die châteaux af. Ook verbleef ik een tijdje op Château Palmer, gedeeltelijk eigendom van de firma Mähler-Besse. Ik heb daar heel veel geleerd. In het najaar ging ik naar de *Weinbauschule* in Bad Kreuznach en reisde na drie maanden naar Porto, op een vrachtschip. Via Setubal ben ik daarna doorgegaan naar het Spaanse Cadiz. Daar leerde ik veel over sherry én het goede leven. Na nog een korte tijd in de Bourgogne ben ik definitief in het bedrijf gekomen.'

In de kelders

'De wijn kwam hier "brut", dat wil zeggen "vuil", op vat binnen, en moest dan bezinken. Als al de droesem naar de bodem van het vat gezonken was, staken we een kraan in het vat en lieten de schone wijn aflopen in een nieuw vat. Het depot bleef achter in het oude. Dat deden we zo een paar keer per jaar. Dan moest de wijn met gelatine "bereid" worden, om te klaren. We hadden ook een klein laboratorium, om bijvoorbeeld het ijzergehalte in vooral witte wijnen te meten. Als er teveel ijzer in de wijn zat, kreeg je een soort bezinsel en bleef hij niet helder. Met dat klaren kon je het ijzer er ook uithalen.'

'Filtreren deden we ook zelf. Daarvoor gebruikten we een op een gegeven moment asbestpoeder, dat kun je nu niet meer voorstellen! Je moest een pakje asbestpoeder in

CONDITIES.

Prijzen zijn alle buiten glas en à contant.
Flesschen van onze firma zijn 15 ct., potten en glazen kruiken 25 cent.

Voor bruiloften en partijen leveren wij met recht van teruggave van ongeopende flesschen.

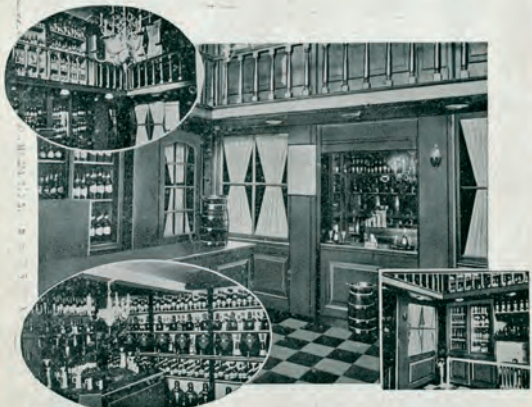
Door deze prijscurant vervallen alle vorigen.
Indien er artikelen zijn, welke niet in deze prijscurant voorkomen, dan kunnen wij die in den kortst mogelijken tijd tegen origineele prijzen leveren.

Alle zendingen boven een bedrag van f 20.— geschieden als vrachtgoed franco huis door geheel Nederland.

In de provincie wordt zonder prijsverhoging bezorgd.

Glaswerk en servies wordt op aanvraag gratis in bruikleen verstrekt.

Voor het reserveren van wijn in onze kelders gelden speciaal overeen te komen condities.

De oude winkel van de Stadskelder (Oudegracht Hamburgerbrug)

Interieur van de winkel, Oudegracht 226, afgebeeld in een prijscurant van circa 1930. Dit interieur is tot op de dag van vandaag gedeeltelijk nog aanwezig.

een emmer wijn gooien; daar maakte je dan een papje van, en dat smeerde je op de platen van de filtreermachine, die kwam van Zeiss. En daar werd de wijn dan doorheen geleid.' 'We bottelden alles zelf; er kwam bij ons zo goed als niets kant-en-klaar op fles binnen. De flessen waren statiegeld-flessen: Van Gend en Loos bracht iedere dag een lading lege retourflessen. We hadden iemand in dienst die dat de hele dag stond te sorteren. Onder aan de straat, op de werf, stond ook een spoelmachine. Dan hadden we nog een kurkmachine, je deed 500 tot 600 flessen per uur.'

'In onze kelders hadden we nog die grote Duitse houten vaten liggen, *foeders*. Dat gaf problemen, want er was in Utrecht in de jaren zestig nog maar één kuiper werkzaam. Kapotte vaten konden nauwelijks gerepareerd worden. Ik ben toen begonnen met tanks van metaal, met aan de binnenkant een coating van plastic. Mijn vader was heel druk met het concern, aangezien zijn compagnon Jan Staffhorst vroeg was overleden, in 1956. Ik had voor een groot deel vrij spel in die wijnhandel.'

Goedkopere wijnen

Finjé introduceerde begin jaren zestig de landwijnen, goedkopere wijnen voor een groter publiek. Het was de tijd dat steeds meer Nederlanders op vakantie naar het buitenland gingen en er wijn leerden drinken. 'In de jaren zeventig kwam de wijn steeds vaker met tankauto's aan', vertelt

Wim. 'Dat was een ontzettend gedoe, want dan moesten de slangen via het kantoor in de Lange Nieuwstraat de kelders in. We haalden ook als eersten goedkope wijn uit Zuid-Afrika. Die werd geleverd in kleine whiskyvaten van ongeveer 180 liter; per liter kostte de wijn slechts f 0,50, inclusief vervoer tot Rotterdam. Na botteling werden de lege vaatjes voor ongeveer een tientje verkocht aan de

In 1950 haalde de firma Finjé de Compagnons du Beaujolais naar Utrecht. Het gezelschap zong wijnliederen, ter promotie van de Beaujolais-wijnen.

zuurinleggers (bedrijven die tafelzuur produceerden). Soms gooiden jongeren de vaten die bij ons op de werf lagen in de gracht. Bij het sluisje aan de Weerd werden ze er dan weer uitgevist door de sluiswachter. Om ze terug te krijgen moesten we wel een rijksdaalder betalen, maar dan nog maakten we dikke winst!

Overname door Henkes

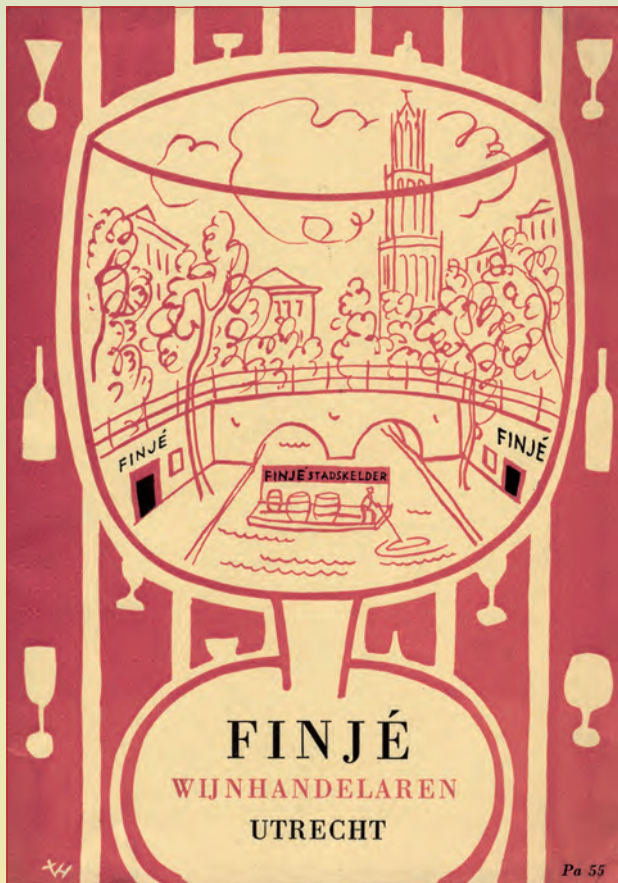
Door opvolgingsproblemen aan de kant van de familie Staffhorst werd de gehele firma in 1974 overgenomen door distilleerderij Henkes. Voor Henkes waren vooral de slijterijen belangrijk, voor de afzet van het gedistilleerd. Met wijn had Henkes nauwelijks ervaring, en Wim Huinck werd

In de Oudegracht lag een pontje, waarmee kleine voorraden van de ene naar de andere werf vervoerd konden worden. In sommige winters was het vervoer echter nog makkelijker. Foto uit vermoedelijk eind jaren vijftig.

door de nieuwe eigenaar om zijn grote kennis van de wijnhandel graag in dienst genomen. Directeur worden kon niet onmiddellijk, vertelt Wim met een lach. 'We sloten een deal: ik zou een jaar in dienst blijven, en als ik me dan nog niet waargemaakt had en geen directeur was, zou ik vertrekken, met een jaarsalaris mee. Zo geschiedde, maar na drie maanden belde Henkes al op om te vragen of ik inderdaad directeur wilde worden. Ik ben toen tot 1981 gebleven. Het bedrijf verhuisde na 1974 van de binnenstad van

Utrecht naar de Veiling in Nieuwegein, en ik kreeg de vrije hand. De kelders verkochten we langzaam leeg. We hebben de wijnhandel toen nog goed kunnen uitbouwen binnen Henkes. Na een reorganisatie voorgesteld door McKinsey is het echter misgegaan en ben ik vertrokken.’

Wim Huincks verdere carrière in de wijn voltrok zich buiten Utrecht, maar de banden met de stad zijn altijd gebleven. In zijn huis in Maarn koestert hij de vele aandenkens aan de tijd van Finjé Stadskelder, waaronder de fraaie stukken glas-in-lood raam die eens de deuren van de winkels sierden. En in zijn wijnproefkamer liggen nog steeds een aantal fraaie flessen Bourgogne, ‘uit eigen voorraden’.

Omslag van de prijscourant uit 1955.

Wim Huinck in zijn huis in Maarn. Rechts is een fragment te zien van het glas-in-loodraam dat vroeger de winkeldeur sierde.

□ FOTO MARIËLLA BEUKERS

Bronnen

Dit artikel kwam tot stand dankzij twee gesprekken met Wim Huinck in 2012. Daarnaast gaat veel dank uit naar Raymond van Oudshoorn (www.wijnfreak.nl) die naast basisinformatie voor dit artikel ook de foto uit ca. 1900 beschikbaar stelde.

In Het Utrechts Archief bevindt zich het archief van de familie Finjé. Van de inleiding op de inventaris is gebruik gemaakt.

In het *Tijdschrift Oud-Utrecht* 85 (2012) nr.6 besteedde Bettina van Santen aandacht aan de Wijnhandel Wed. en Gebr. Staffhorst. Meer over wijnhandels in Utrecht is onder andere te lezen in het artikel dat Mariëlla Beukers in het *Tijdschrift Oud-Utrecht* 77 (2004) nr.5 publiceerde: ‘Goede zuivere wijnen tot redelijke prijzen’. De geschiedenis van de Utrechtse wijnkoperij Van Wageningen en De Lange.’

Van Romein tot Nieuwegein

35 jaar Historische Kring Nieuwegein

‘Het was eigenlijk helemaal niet de bedoeling om een historische vereniging op te richten’, vertelt Piet Daalhuizen, één van de oprichters van de Historische Kring Nieuwegein.¹ Wel moest er een boek komen met als titel Van Romein tot Nieuwegein. Een oproep voor foto’s leverde een stortvloed aan materiaal op. In plaats van een boek kwam er een historische vereniging om al dat materiaal te documenteren en te bewaren. In september 2013 viert de Historische Kring Nieuwegein zijn 35-jarig bestaan.²

Op 4 september 1978 werd in zalen-centrum De Lantaarn de Historische Kring Nieuwegein (HKN) opgericht. De belangstelling voor de lokale geschiedenis kwam niet uit de lucht vallen. In 1971 waren de dorpen Jutphaas en Vreeswijk samengevoegd tot de gemeente Nieuwegein, die was aangewezen als groeikern. In de bouwwoede onder leiding van de

eerste Nieuwegeinse burgemeester F.J. Hermesen (1971-1978) ging veel erfgoed verloren. Zo bleken in 1978 in één nacht (!) de geliefde 16e-eeuwse Anna van Rijnhuisjes aan het Kerkveld in Jutphaas te zijn afgebroken. Aan de vernietiging van dit soort tastbare sporen uit het verleden moest, zo vonden vele inwoners, een einde komen. Als reactie op de sprong naar voren

Anna van Rijnhuisjes aan het Kerkveld te Jutphaas, die tot ongenoegen van veel Nieuwegeinners in 1978 zijn afgebroken.

□ COLLECTIE HISTORISCHE KRING NIEUWEGEIN

nam juist de interesse voor het verleden toe. Daarin was Nieuwegein niet uniek. Zo groeide in de jaren 70 en 80 het aantal historische verenigingen explosief; in de provincie Utrecht kwamen er liefst 21 bij.³ Daarbij speelde ook de vergrijzing een rol; senioren hebben meer vrije tijd en zijn meer dan jongeren geneigd terug te kijken. Ook het aantal amateurhistorici dat zich stortte op de genealogie of onderzoeken over lokaal-historische onderwerpen groeide. Een weerslag daarvan zien we in de tijdschriften van de historische verenigingen.

Historiografie Nieuwegein⁴

De eerste die zich structureel heeft beziggehouden met de lokale historie van Nieuwegein was Jhr. J.J. de Geer (1820-1911). Als eigenaar van kasteel Oudegein kende hij de omgeving zeer goed. Vanaf 1843 publiceerde hij arti-

Mieke Heurneman

Adviseur geschiedenis en onderwijs bij
Landschap Erfgoed Utrecht.

kelen in onder andere het *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht*, dat werd uitgegeven door Nicolaas van der Monde, en in de *Kronijk van het Historisch Genootschap*. Hij schreef bijvoorbeeld over handel, patronaatsrecht, genealogie, de Noormannen en ook over de oorsprong van Utrecht en IJsselstein. De Utrechtse rijks- en gemeentearchivaris S. Muller Fz. had grote bewondering voor deze autodidact, die volgens hem 'beter en oorspronkelijker werk heeft nagelaten dan zijne tijdgenooten, eenige schitterende uitzonderingen daargelaten'.⁵ Na het overlijden van Jhr. J.J. de Geer zijn er over de historie van Jutphaas en Vreeswijk losse artikelen van verschillende auteurs verschenen, zoals in de jaren 30 en 40 in *Maandblad* en *Jaarboekje* van Oud-Utrecht. In de jaren 50 en 60 lijkt de belangstelling voor de lokale geschiedenis van Nieuwegein bijna geheel opgedroogd; in twintig jaar tijd verschenen slechts twee publicaties.

Het tijt keerde in de jaren 70. Een belangrijke bijdrage hieraan leverde *Cronyck de Geyn*, welke de HKN sinds 1979 uitgeeft. Hierin wordt onder andere geschreven over (verdwenen) monumenten, zoals de stoomkorenmolen De Batavier, de Sint Nicolaaskerk, kastelen en buitenplaatsen. Verder is er aandacht voor belangrijke families en historische gebeurtenissen zoals de Slag bij Vreeswijk en de 19e-eeuwse cholera-epidemieën. Soms werden de onderwerpen ingegeven door de actualiteit. Zo leidden de vele bouwactiviteiten tot nieuw archeologisch onderzoek, waar-

over werd gepubliceerd in de *Cronyck* en was de aanleg van de sneltram aanleiding om over de geschiedenis van het openbaar vervoer te schrijven. Nostalgie is nog steeds belangrijk, getuige de fotoreubrick 'Vreeswijk/Jutphaas... zoals het was'.

Het boek *Van Romein tot Nieuwegein* is er nooit gekomen. Wel zijn er andere, soms nostalgisch getinte (foto)boeken verschenen.⁶ Opvallend is dat monografieën meestal óf over Vreeswijk óf over Jutphaas gaan. Een goed gecombineerd overzicht van historie en monumenten van beide voormalige dorpen biedt *Nieuwegein. Geschiedenis en architectuur*⁷. Over de recente geschiedenis schreef Hans Baaij *Nieuwegein van groeikern tot stad*.

Bestuur en leden

Bij de oprichting van de HKN bedroeg het ledental 33 en twee jaar later was dat al gestegen tot over de 200. Anno 2013 heeft de vereniging ruim 400 leden. Dat aantal is al lange tijd stabiel. Het eerste bestuur bestond uit mensen met uiteenlopende beroepen: een medewerker van de universiteitsbibliotheek, een huisvrouw, twee leraren, een gemeenteambtenaar en een emerituspredikant. De laatste maakte goed gebruik van zijn contacten onder het protestantse deel van de bevolking en wist op die manier een collectie van 8.000 foto's bij elkaar te krijgen. Het huidige bestuur heeft meer dan voorheen een zakelijke benadering zowel naar bin-

Boerderij Geinoord 11 te Nieuwegein, waar thans Museum Warsenhoeck gevestigd is.

□ COLLECTIE HISTORISCHE KRING NIEUWEGEIN

nen als naar buiten toe. De capaciteiten van een oud-gemeenteraadslid en gepensioneerd universitair hoofddocent (voorzitter), jurist (secretaris) en een zakenman (vice-voorzitter) komen hierbij goed van pas. De HKN wil het cultuurhistorisch erfgoed verzamelen, beheeren en toegankelijk maken, maar staat minder op de barricade dan vroeger. Ze ondersteunt de gemeente bij haar erfgoedbeleid, bijvoorbeeld als lid van de gemeentelijke Monumentencommissie en bij de totstandkoming van de archeologische en de cultuurhistorische waardenkaarten.

Onder de leden van de HKN zijn naast autochtonen uit Jutphaas en Vreeswijk ook altijd veel mensen geweest die van elders afkomstig zijn. Hoe die verhouding precies ligt, is niet bekend. In de afgelopen jaren heeft de vereniging een aantal jonge vrijwilligers mogen verwelkomen. Terwijl veel historische verenigingen kampen met een vergrijzend (actieve) ledenbestand, lijkt bij de HKN de continuïteit voorlopig gewaarborgd.

Vreeswijk versus Jutphaas

Hoewel de HKN zich van meet af aan heeft geprofileerd als Nieuwegeins, was het in de ogen van sommige Vreeswijkers een Jutphaase club. Inderdaad kwamen de initiatiefnemers uit

Gezicht op Vreeswijk of De Vaart rond 1750, gezien vanaf de Viaanse kant van de Lek. In het midden de ingang van de Oude Sluis met links daarvan enkele woningen en het kerkgebouw van de Nederlandse Hervormde Gemeente. Midden op de Lek vaart een overzetbootje.

□ WWW.NIEUWEGEIN.NL

Jutphaas, maar het eerste onderkomen van de vereniging was aan de Handelskade 48 te Vreeswijk. Bij de benoeming van bestuursleden werd gestreefd naar een evenwichtige vertegenwoordiging uit beide dorpen. Zo zorgde ook de redactie van *Cronyck de Geyn* dat in de hoofdartikelen de nadruk afwisselend lag op Jutphaas of Vreeswijk. Toch had men in Vreeswijk behoefte aan een eigen stichting om de historie van het oude schippersdorp levend te houden en om daarover objecten te verzamelen en tentoon te stellen. Vreeswijk was een hechte dorpsgemeenschap, terwijl Jutphaas als langgerekt lintdorp minder een eigen identiteit had en ook meer gericht was op Utrecht. Bij verschillende grenswijzigingen waren delen van Jutphaas bij de stad Utrecht gekomen. In 1988 werd de *Oudheidkamer Vreeswijk* (nu Het Vreeswijks Museum) opgericht. In de beginjaren bestond er tussen de Oudheidkamer en de HKN enige rivaliteit, maar tegenwoordig werken beide organisaties goed samen. Met Museumwerf Vreeswijk trekken zij als drie Nieuwegeinse erfgoedinstellingen gezamenlijk op.

Museum Warsenhoek

Eén van de belangrijkste wapenfeiten van de HKN is het behoud van boerderij Geinoord 11. Het pand verkeerde in vervallen staat, maar mede door toedoen van de HKN bleef het voor de slopershamer gespaard. Het kreeg de status van Rijksmonument. De gemeente Nieuwegein verhuurt een deel van de boerderij aan de HKN, die daarin haar collectie heeft

ondergebracht. De HKN beheert en exploiteert *Museum Warsenhoek*. De f 60.000,- die nodig waren voor de inrichting had men snel bij elkaar dankzij de verkoop van boeken, bijdragen van fondsen, sponsors en particulieren, etcetera. In april 1990 werd het museum geopend door burgemeester H. Flik (1979-1990), die meer waarde hechtte aan cultuurhistorie dan zijn voorganger Hermsen. Het museum ontvangt nu ruim 4.000 bezoekers per jaar, waaronder ook schoolgroepen. In 2010 kreeg Museum Warsenhoek de voorlopige registratie als museum. Dit jaar hoopt de HKN de definitieve registratie te bemachtigen.

Vooruitblik

De HKN zoekt de verbinding met andere (erfgoed)organisaties binnen en buiten Nieuwegein. Zo maakt de HKN deel uit van de *Stichting Kunst en Erfgoed Rivierenland* (SKER) en werkt ze binnen het *Natuurkwartier* samen met *Poldermolen Oudegein* (eigendom van Het Utrechts Landschap), *Kinderboerderij IJsselstee* en het *Milieu Educatie Centrum*. Een wens voor de toekomst is om op educatief gebied nog meer te bieden, bijvoorbeeld een stripverhaal over de geschiedenis van Nieuwegein. Maar op dit moment ontbreekt het daarvoor nog aan een educatief coördinator en aan geld.

Noten

- 1 Gesprek met Piet Daalhuizen en Jan Rijdes, 8 juli 2013. Dit artikel is deels gebaseerd op dit gesprek en dat met Robien Kuipers, Huub van Baal en Harry ten Hove, 8 juli 2013.
- 2 Tot 31 december 2013 is in Museum Warsenhoek een tentoonstelling gewijd aan 35 jaar HKN, zie: www.museumwarsenhoek.nl.
- 3 Mieke Heurneman, *Waard om te weten. Leemtelijst geschiedschrijving provincie Utrecht* (Utrecht 2007) 25.
- 4 Gebaseerd op www.sabine.nu. SABINE staat voor Stichts Algemeen Bibliografisch Netwerk. Dit is een bibliografie van de provincie Utrecht, waarin het mogelijk is op regio/plaats te zoeken.
- 5 S. Muller Fz., 'Levensbericht van Jhr. J.J. de Geer van Oudegein', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1911, 81-104.
- 6 Bijvoorbeeld: J. Schut en G.H.P. de Waard, *Van ridderhofstad tot buitenplaats: de geschiedenis van kastelen, buitenplaatsen en hun bewoners rondom het Gein* (Nieuwegein 1979), J. Schut, *Jutphaas... verleden tijd* (Nieuwegein 1983), J. Schut en J.W.H. Feirabend, *Jutphaas en Vreeswijk vroeger, Nieuwegein nu* (Nieuwegein 1989). Recentere publicaties van de HKN: J. Dommerholt, *Kastelen en buitens in 'Oud-Nieuwegein'* (Nieuwegein 2005) en J. Dommerholt en G. Veerkamp, *Rondom 't Sluisje en de Oude Sluis in 'Oud-Nieuwegein'* (Nieuwegein 2006).
- 7 T. Fafanie, R. Rijntjes en M. van der Wiel, *Nieuwegein. Geschiedenis en architectuur* (Zeist 2002).

Agenda en berichten

Najaarsledenvergadering

Deze vindt plaats op *donderdag 21 november* 19.30 uur in de Theologische Faculteit, Nieuwegracht 61, Utrecht. De agenda en stukken treft u aan als bijlage bij dit nummer.

Historisch Café

Op *vrijdag 11 oktober* houden filosoof en literatuurhistoricus Niels Bokhove en kunsthistoricus Mark van Gend een inleiding over de Dada-beweging en de beroemde Utrechtse Dada-avond op 29 januari 1923, waarvan op 20 oktober in het Gebouw K&W een reconstructie plaatsvindt (zie deze agenda en de achterzijde van dit nummer).

Op *vrijdag 8 november* (eerder aangekondigd voor september) spreekt Bert Gasenbeek, onderzoeker geschiedenis humanistiek en directeur van het J.P. van Praag Instituut (Universiteit van Humanistiek) over de geschiedenis van het naoorlogse humanisme in Utrecht.

Het Historisch Café vindt plaats op de eerste verdieping van het Bartholomeus Gasthuis, Lange Smeestraat 40. Toegang is gratis, aanvang 17.15 uur zaal open vanaf 17.00 uur.

Lezing 'Vlaaien op de Neude'

Op *woensdag 20 november* 14.30 uur houdt landschapsarchitect Frank Stroeken onder de titel 'Vlaaien op de Neude' een lezing over 2000 jaar stadslandbouw en voedsellandschap in Utrecht. In het gelijknamige boekje beschrijft hij hoe de Utrechtse bevolking in zijn voedselbehoefte voorzorg en wat daarvan binnen en buiten de stadsmuren te merken was.

De lezing vindt plaats in de Smedenzaal van het Bartholomeus Gasthuis. Bezoekers wordt verzocht zich voor 15 november per e-mail aan te melden: vanlaar123@casema.nl.

Oud-Utrecht 90 jaar: Dada

Als derde speciale en grote activiteit in het kader van het lustriumjaar van de Vereniging Oud-Utrecht vindt op *zondag 20 oktober* 14.00 uur in gebouw Kunsten en Wetenschappen op de Mariaplaats een reconstructie plaats van de roemruchte Dada-avond die 90 jaar eerder plaats vond in hetzelfde gebouw. Reservering van plaatsen is gestart op 10 september. Op de website www.oud-utrecht.nl kunt u zien of er nog kaartjes beschikbaar zijn.

In de pauze van de voorstelling is ook het boekje Utrecht-DADA verkrijgbaar met achtergrondinformatie en documentatiemateriaal. Dit boekje (circa 120 pagina's, verkoopprijs € 10,-), geschreven door Niels Bokhove en Mark van Gend, wordt uitgegeven door de vereniging en is na 20 oktober verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief en in de boekhandel. Het is ook verkrijgbaar tijdens de (openbare) Podiumavond in Galerie Kunstliefde, Nobelstraat 12a, Utrecht op *vrijdag 18 oktober* 20.00 uur. Beide auteurs zullen dan nader ingaan op Dada, de relatie tot Utrechtse kunstenaars en schrijvers in de jaren 20 en 30 van de vorige eeuw en de huidige betekenis van Dada.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 86e jaargang nr. 5 / oktober 2013 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 6: 1 november 2013

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: € 2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief Hamburgerstraat 28, Polare Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220, Museum Catharijneconvent Lange Nieuwstraat 38 en Utrecht Toerisme Damplein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Leen Dorsman, Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuroppgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafiservices

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter H.A.H.A. (Heins) Willemsen **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** ING-bank 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. *Opzegging van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december.* **Contributie** € 30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap € 12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 17,50 / bedrijven € 50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

Oud-Utrecht gaat Dada!

20 oktober 2013

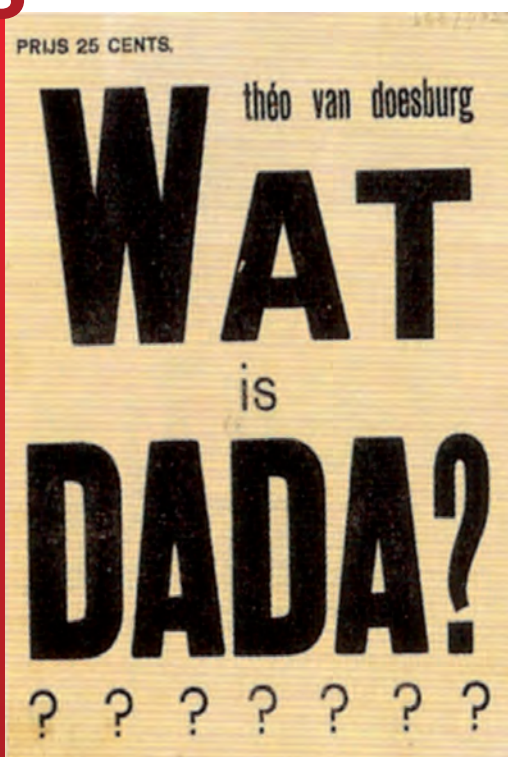
Na ruim een jaar voorbereiding vindt op zondag 20 oktober het volgende en zeer bijzondere evenement plaats in het kader van de viering van 90 jaar Vereniging Oud-Utrecht.

In *Gebouw Kunsten en Wetenschappen* is dan een zo getrouw mogelijke reconstructie te horen en te zien van een spraakmakende gebeurtenis uit 1923, het oprichtingsjaar van Oud-Utrecht. Op 29 januari van dat jaar stond K&W op stelten tijdens de beroemde en beruchte *Utrechtse Dada-avond* en wie er toen bij was, had het er nog jaren lang over. Daarom mag u deze eenmalige opvoering niet missen!

Ook het *Historisch Café* van 11 oktober en een podiumavond in *Kunstliefde* op 18 oktober zullen in het teken staan van Utrecht en Dada.

De voorstelling begint om 14.00 uur en zal duren tot circa 16.15 uur. Entree is slechts € 5,- te betalen aan de zaal. Kijk op de website www.oud-utrecht.nl voor reserveringsmogelijkheden. In de pauze is ook het boek *Utrecht-Dada* verkrijgbaar dat verschijnt ter gelegenheid van deze heropvoering na 90 jaar.

Oud@Utrecht⁹⁰

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl